

Třicetiletá válka a militární aspekty v rámci perspektiv výzkumu

Radek FUKALA – Lukáš SLÁMA

Abstract: *The Thirty Years' War was a conflict that we could follow in various ways. The authors try to present the possibility of researching military aspects, by which we try to reveal the internal processes of the war logistics of early modern conflicts.*

Key Words: Military Revolution; Military Aspects; Logistics; Conflicts

Třicetiletá válka byla složitým komplexem rozporů a svým rozsahem rozhodně překročila hranice evropského kontinentu. Průběh vojenských střetnutí, mocensko-politických zápasů a diplomatických jednání svědčí o tom, že jen těžko můžeme uvádět jednoho společného jmenovatele velkého konfliktu.¹⁾

1) Z rozsáhlé bibliografie jen výběrově srovnej: Anton GINDELY, *Geschichte des dreißigjährigen Krieges I: Der böhmische Aufstand und seine Bestrafung 1618 bis 1621*, Prag 1882; II: *Der nieder-sächsische, dänische und schwedische Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1622 bis 1632*, Leipzig – Prag 1883; týž, *Dějiny českého povstání léta 1618 IV*, Praha 1880; Geoffrey PARKER (ed.), *The Thirty Years' War*, New York 1993; Siegfried Henry STEINBERG, *Der Dreißigjährige Krieg und der Kampf um die Vorherrschaft in Europa 1600–1660*, Göttingen 1967; v originále týž, *The „Thirty Years' War“ and the Conflict for European Hegemony 1600–1660*, London 1966; Konrad REPGEN, *Krieg und Politik 1618–1648. Europäische Probleme und Perspektiven*, München 1988. – K tomu srov. také francouzský pohled na konflikt: Georges LIVET, *La Guerre de Trente Ans*, Paris 1991; Victor-Lucien TAPIÉ, *La Guerre de Trente Ans*, Paris 1989; Henry SACCHI, *La Guerre de Trente Ans*, I–III, Paris 1991; Henry BOGDAN, *La Guerre de Trente Ans 1618–1648*, Paris 2006; obecně k situaci na bojištích a k diplomacii srov. Georges PAGÈS, *La Guerre de Trente Ans 1618–1648*, Paris 1972 (reedice); týž, *The Thirty Years' War*, London 1970; Günter BARUDIO, *Der Deutsche Krieg 1618–1648*, Frankfurt am Main 1998; Ronald G. ASCH, *The Thirty Years' War. The Holy Roman Empire and Europe 1618–1648*, London – New York 1997; novější syntetické pohledy na celý konflikt např. Christoph KAMPMANN, *Europa und das Reich im Dreißigjährigen Krieg*, Stuttgart 2008; Georg SCHMIDT, *Die Reiter der Apokalypse. Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, München 2018; Johannes BURKHARDT, *Der Krieg der Kriege. Eine neue Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, Stuttgart 2018. Z anglického úhlu pohledu velmi podrobně popsal a rozebral třicetiletou válku Peter H. WILSON, *Europe's Tragedy. A New History of the Thirty Years' War*, London – New York 2010. Z českého hlediska srovnej Arnošt KLÍMA, *Dlouhá válka, 1618–1648*, Praha 1996; Josef POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970; naposledy Radek FUKALA, *Třicetiletá válka, nebo všeobecný evropský konflikt 17. století? Otázky, úvahy a problémy*, České Budějovice 2012; týž, *Dramat Europy. Wojna trzydziestoletnia (1618–1648) a kraje Korony Czeskiej*, Wrocław 2015; týž, *Třicetiletá válka 1618–1648: Pod vítězným praporem habsburské moci (Od lokálních konfliktů k velké válce)*. I. díl 1618–1629, České Budějovice 2018; týž, *Třicetiletá válka 1618–1648: Pod taktovkou kardinála Richelieua (Tragédie kontinentálního konfliktu)*. II. díl 1630–1648, České Budějovice 2018, kde je uvedena další odborná domácí i zahraniční literatura.

Základním problémem vojenské konfrontace bylo mocensko-politické střetnutí proti habsburskému univerzalizmu a jeho tendencím na ovládnutí evropského kontinentu, a to s prvky absolutismu, centralismu a ideologické unifikace podle španělského vzoru. Třicet let válčení pak znamenalo završení jedné velké etapy světových dějin a je úzce propojeno s českou minulostí, protože v konečném výsledku válečného běsnění se také neblaze rozhodlo v neprospěch českého poblohorského exilu.

V úvodu se nabízí otázka, jak by se mělo přistupovat k úspěšným tradičním výkladům třicetileté války a výsledkům historiků starších generací (např. ze starších příslušníků evropské historiografie na čestném místě jmenujme alespoň tyto autory: Leopold von Ranke, Antonín Gindely, Moritz Ritter, Cecily Victorie Wedgwood a Georges Pagès)? Na následujících řádcích se na ni pokusíme alespoň částečně odpovědět.

V severské historiografii se podobně jako v té středoevropské staly roky 1632 a 1634 předěly, u kterých se autoři zastavují, sepisují o nich důkladné studie a snaží se zhodnotit jejich význam pro další pokračování konfliktu. Příkladem může být zájem o bitvu u Lützen (1632), o které sepsali velkolepá díla Gustav Droysen, Bo Eriksson či Peter H. Wilson. Smrt Gustava II. Adolfa neznamenala jen odchod krále-válečníka, ale také ztrátu reformátora a *oblíbence historie*. Jeho jezdecké sochy dnes zdobí největší náměstí švédských měst. Předávaný odkaz *ochránce protestantů v Evropě* byl například v české společnosti živý ještě v předvečer 1. světové války.²¹ Smrt Albrechta z Valdštejna se zase stala námětem pro stovky, ne-li tisíce článků, studií a knih především pro svůj příběh o zradě, vraždě, vítězství a prohře. Přestože se bezpochyby jedná o zlomové okamžiky ve vývoji evropské politiky, jejich závažnost vyplývá na povrch teprve při studiu následných procesů.

Aktuální českou publikační činnost zabývající se militárními tématy lze rozdělit na dva základní žánry. Patrně nejrozšířenější je produkce populárně naučné literatury a literatury faktu, která při zpracování dat dosahuje různých kvalit. Druhou skupinu tvoří díla faktografická, často věnovaná vývoji militářií v minulém století. Pro sledované 17. století nabídla česká knižní produkce v posledních letech několik přínosných děl jak v podobě jednotlivých sond, tak i obsáhlých kompilací. Pokud se však zaměříme na problematiku vojenství z pohledu materiálního, logistického či optikou studia militárních aspektů, zjistíme, že jsou zde ještě značné mezery. Obdobný stav je v oblasti teorie vědy, zejména ve studiu fenoménu zvaného *militární revoluce*, který se stává výraznějším tématem teprve v posledních letech zásluhou nastupující generace historiků.³¹ Tento

21] Vlastimil Svatopluk JUREN, *Gustav II. Adolf král švédský. Životopisný nástin zachránitele německé evangelické církve*, Hustopeče u Brna 1913. Juren byl členem Gustav-Adolfského spolku (oficiálně císařem povolen roku 1861, v Rakousku založen dne 27. července 1862).

31] Zde zejména Petr WOHLMUTH, *Bastionové pevnosti a vojenská revoluce*, Praha 2015; týž, *Krev, čest a hrůza. Historická antropologie pevnostní války na příkladu britských deníků z ob-*

progres můžeme přičítat jednak otevřenosti současné historické vědy, jednak dostupnosti nejen psaných pramenů. Nadále však bývá zastáván názor, že válečné dějiny stojí na okraji historického studia. Cílem předloženého příspěvku je upozornit na možnosti širšího využití poznatků z výzkumu této specifické historické disciplíny. Způsobů, kterými je možné nahlížet na tak dlouhý a v pramenech velice dobře podložený konflikt, je bezpočet. Na tomto místě bude nastíněn výzkum militárních aspektů, zejména logisticko-hospodářského pozadí konfliktu.

Zatímco starší literatura v oblasti War history / Militärgeschichte klade důraz na umění války a poukazuje na dějiny války jako na nezbytnou součást výkonu veřejné moci (čimž se pro starší historiky válka stala výsledkem státního zájmu), snaží se současná historiografie sledovat i hlubší pozadí konfliktů a roli jejich činitelů. Lucie Storchová v rozboru pojmu Válka v kontextu historiografie uvádí: “*V historických pracích opírajících se o toto pojetí racionálně jednají generální štáby či individuální vojevůdci, ovládající tzv. umění války... odvolávající se na typologii univerzálně platných vojenských principů*”.^{4]} Jedním z trendů bývalo pozitivistické “převyprávění” bitev; národnosti se personifikovaly do podoby vojevůdců a hrdinů své doby.^{5]} Autoři svá díla podložili důkladnou a poctivou archivní rešerší často přesahující hranice země. Dnes jsou tyto práce často překonávány metodikou, nikoliv však hodnotou faktografickou a literární. Tématem se od přelomu 50. a 60. let minulého století stala otázka tzv. militární revoluce nastíněné Michaelem Robertsem, rozvedené Geoffreyem Parkerem a v současnosti stále bádané např. Davidem Parrotem nebo Jeremym Blackem.^{6]} Ve svých základech se tato historiografická diskuse věnuje transformaci raně novověkých států a jejich armád. Tento proces byl komplexní a zasahoval do takřka všech oblastí života. Oproti původnímu vymezení platnosti fenoménu militární revoluce pro období přibližně jednoho století mezi lety 1550 až 1650 dosahovaly jednotlivé procesy vrcholu až mnohem později a ve větším měřítku.^{7]}

léhání pevnosti Bergen op Zoom z roku 1747, Dolní Břežany 2017. Právě antropologický přístup k dějinám vojenství a jejich aspektům otevřel nové výzvy v bádání. Za jiné Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*, Praha 2015.

4] Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmy v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 309.

5] Tamtéž, s. 309.

6] Zásadní příspěvky k historiografii byly souborně vydány: Clifford J. ROGERS, *The Military Revolution Debate. Readings On The Military Transformation Of Early Modern Europe*, New York 2018. Stále častěji se však historici vyhýbají užívání slova “revoluce” coby ne zcela vhodného. Přehledně zhodnocení dosavadního vývoje historiografické diskuse nad problematikou tzv. militární revoluce provedl Jerzy MARON, *Wokół teorii rewolucji militarnej. Wybrane problemy* (= Historia CLXXX), Wrocław 2011.

7] Podle Jeremyho Blacka zásadní změny přišly teprve v mezidobí let 1660 a 1720, což dokládá masivním využíváním bajonetů, předpřipravených (papírových) nábojů a mušket s křesadlovým

Pro lepší ilustraci bude použita, do začátku 16. století okrajová, oblast Moskevského velkoknížectví a přerod tohoto státu v moderní, konkurence schopnou velmoc.

Rusko za vlády posledních Rurikovců a zejména cara Ivana IV. (vládl 1547–1584) opustilo pozici “země na okraji” a nastoupilo směr přibližování se západním mocnostem.⁸¹ Přelomovým okamžikem se stal vznik prvního oddílu střelců v roce 1550 zcela podle západoevropských vzorů. A to i z hlediska logistiky, neboť tento první pluk financoval sám car, u najatých vojáků probíhal neustálý výcvik a v době míru nedošlo k rozpuštění jednotky, naopak, i když měli možnost věnovat se obchodu a řemeslu.⁹¹ Nejednalo se o první ruskou zkušenost s moderním vojenstvím, neboť již za vlády Ivana III. (vládl v letech 1462–1505) vznikla první zbrojnice a její autor Aristoteles Fioraventi z Boloně vytvořil také plán moderního opevnění Moskvy skládající se z pevnůstek – kremlů.¹⁰¹ Během několika válek s Polsko-litevskou unií a později se Švédskem o přístup k Baltskému moři tvořilo carskou armádu až 17 tisíc žoldnérů ze západní Evropy.¹¹¹ Teprve s nástupem cara Petra I. (vládl 1682–1725) došlo k razantním změnám ve vojenském sektoru státu. Tím byl vznik stálé pravidelné armády s propracovaným systémem rekrutování; car ale rovněž pozval generalitu ze zahraničí a nechal založit důstojnické školy. Petr I. navíc, podle meritokratických zásad, neupřednostňoval důstojníky podle šlechtických titulů, ale podle reálných výsledků v boji. Ruská společnost se tak obohatila o vrstvu vzdělaných, zkušených a – především – carovi loajálních jedinců. Odtud bývá odvozován i blízký vztah ruské aristokracie k francouzské kultuře v 18. století.¹²¹ Militární proměny

zámkem. Srov. Jeremy BLACK, *A Military Revolution?*, in: C. J. ROGERS (ed.), *The Military Revolution Debate*, s. 95–114. Jednalo se o proces profesionalizace armády, jaký proběhl například ve Francii během, ale zejména po třicetileté válce. Srov. Colin JONES, *Professionalisation of the French Army*, in: C. J. Rogers (ed.), *The Military Revolution Debate*, s. 149–167. Kromě nárůstu počtů mužů v poli rostla úměrně s ní státní armáda jako celek, a tedy i její zázemí. Spolu s tím rostly počty záložníků, které ve Francii v době války o rakouské dědictví (1740–1748) čítaly bezmála 390 000 mužů. Srov. John A. LYNN, *Recalculating French Army Growth*, in: C. J. Rogers (ed.), *The Military Revolution Debate*, s. 117–147. Více ke změnám ve francouzské armádě v době třicetileté války viz Stéphane THION, *The French armies of the Thirty Years' War*, Auzielle 2008.

81) Bernard BRAUDEL, *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm, XV–XVIII*, tom III: *Czas świata*, Warszawa 1992, s. 442. K tématu proměny raně novověké společnosti v Rusku v závislosti na tzv. militární revoluci zejm. Elżbieta OLZACKA, *Wojna i kultura. Nowożytna rewolucja militarna w Europie Zachodniej i Rosji*, Kraków 2016.

91) Paweł Szymon SKWORADA, *Wojny w XVII-wiecznej Europie. Zarys problematyki*, Zabrze – Tarnowskie Góry 2014, s. 34.

101) E. OLZACKA, *Wojna i kultura*, s. 139. Kulturní transfer mezi středozápadní Evropou a Ruskem probíhal zejména skrze Itálii a konkrétně městský stát Benátky. K tomu viz Kateřina HLOUŠKOVÁ, *Země za zrcadlem. Rusko-italské diplomatické a obchodní vztahy v druhé polovině 17. století*, Červený Kostelec 2010. Diplomatické snahy Ruska se zároveň obrátily do střední Evropy. Viz Dana PICKOVÁ, *Habsburkové a Rurikovci na prahu novověku*, Praha 2002. Verbovaní muži pocházeli právě z těchto zemí, případně i z Polsko-litevské unie.

111) P. S. SKWORADA, *Wojny w XVII-wiecznej Europie*, s. 34–80.

121) E. OLZACKA, *Wojna i kultura*, s. 142–143.

raného novověku se tak v tomto státu staly podkladem k širokým společenským proměnám v jedné z nejzaostalejších zemí Evropy vedoucích k jejímu rychlému připojení se k evropským suverénním mocnostem.

V době, kdy desetitisícová vojska křižovala Evropu, bylo jejich zaopatření nejvyšší prioritou vojevůdců. Podstatnou část jejich denní agendy tak představovalo zajišťování potravin, nápojů a dalších komodit. V dobových pramenech nacházíme i soupisy ideální podoby tzv. *porce* denního přidělu potravin jednotlivci. Následné násobení doprovázené vyplácením předem určené sumy peněz odpovídalo postavení dané funkce v organizační struktuře regimentu. Častým příkladem provádění kontribucí bývá městské prostředí, které představovalo základní zdroj finančních příjmů a nejlepší možnost udržování armád během zimních měsíců. Propojením obou činitelů (měst a armády) docházelo také k ohodnocení ekonomické situace vybrané oblasti. Zároveň se v tomto kontextu projevuje vzájemné provázání obchodu a pohybu komodit, což se dá doložit například na fungování krajských skladů nebo velkostatků.

Komplexnější pohled na zásobení císařské armády v průběhu třicetileté války je v české historiografii stále výzvou. Patrně nejlépe prozkoumané je období prvního a druhého generalátu Albrechta z Valdštejna díky pracím Josefa Janáčka, Josefa Poliškého a zvláště Miroslava Hrocha.^{13]} Aktualizovaný pohled na logistické zajištění císařské (Valdštejnovy) armády v této době přinesl Ladislav Čepička.^{14]} Začátek i průběh tzv. švédské (či švédsko-francouzské) fáze třicetiletého konfliktu je ve švédské historiografii podchycen hned několika důležitými příspěvky obohacujícími pohled i na fungování habsburských armád. Ve své doktorské práci se Lars Ekholm, podrobně rozebírající dřívější výzkum Pera Sörensóna o *Ekonomii a vedení války Gustavem II. Adolfem během přepadení Německa v letech 1630–1632*, zabýval válečným financováním švédské armády od jejího vylodění v Pomořansku po bitvu u Breitenfeldu (1631).^{15]} Během

13] Miroslav HROCH, *Handel und Politik im Ostseeraum während des Dreißigjährigen Krieges*, Prag 1977, kde souborně shrnul výsledky dřívějšího bádání a příspěvků. K tomu doplň např. týž, *Valdštejnova politika v severním Německu v letech 1629–1630*, Sborník historický 5, 1957, s. 203–230; týž, *K otázce působení třicetileté války na základě vývojové tendence baltského obchodu v 17. století*, Sborník historický 13, 1965, s. 133–162; týž, *Obchod a politika za třicetileté války*, Sborník historický 12, 1964, s. 205–238; týž, *Obchod mezi východní a západní Evropou v období počátků kapitalismu. Dosavadní výsledky bádání o rozsahu výměny zboží a jejím zprostředkování*, Československý časopis historický 11, 1963, s. 480–511; právě M. Hroch v některých recenzích a poznámkách informoval české čtenáře o badatelské skupině v Uppsale, která se věnovala projektu *Problémy sociálního vývoje a státních financí ve švédské společnosti sedmnáctého století*.

14] Ladislav ČEPIČKA, *Valdštejnova ARMADA. Pokus o rekonstrukci*, in: Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae?, Praha 2007, s. 271–281.

15] Lars EKHOLM, *Svenskkrigsfinansiering 1630–1631* (= Studia historica Upsaliensia 56), Uppsala 1974; Per SÖRENSSON, *Ekonomi och krigföring under Gustav II Adolf tyska falltåg 1630–1632*, in: Scandia 5/2, 1932, s. 295–320. Obdobím až do roku 1635 se zabýval Sven LUNDKVIST, *Svensk krigsfinansiering 1630–1635*, Historisk Tidskrift 86, 1966, s. 377–421. Švédské provádění kontribuce inspirovalo také několik polských autorů. Za všechny Michał RADOMSKI, *Utrzymanie wojsk w pierwszej połowie XVII. wieku na przykładzie armii szwedzkiej*

jednoho roku se zvýšil počet vojáků z 30 000 na 50 000, což žádalo nejen důrazné kontribuce na území Říše, ale i propracovaný systém státních financí. Předním zdrojem byl obchod na baltském moři (zásadní komodity představovalo obilí z Ruska a dřevo z Pobaltí) a cla v Öresundu, zejména v Kattegatském průlivu. Nedílnou součástí státních financí byly též úvěry z Nizozemí a Francie.^{16]} Pohled na švédskou ekonomii v 17. století by byl neúplný bez uvedení jednoho ze zásadních zdrojů: Finska. Reformy Gustava II. Adolfa pomohly zdejšímu hospodářství. Zvláště důležité byly stříbrné doly na poloostrově Porkkala.^{17]}

Kromě ztráty vedoucích osobností evropské politiky se oba soupeřící celky (Švédsko se svými spojenci a Habsburkové s těmi svými) musely vyrovnat s reorganizací statisícových armád jakožto jedním z pilířů existence těchto států. A i když vrchní velení bylo na obou stranách doplněno takřka okamžitě (Bernard Sasko-Výmarský, Gustav Horn a posléze Jan Gustafsson Banér na švédské straně, Matyáš Gallas a arcikníže Leopold Vilém s Ottaviem Piccolominim na straně císařské), byly mezi uvedenými velké rozdíly. Banér se jakožto jeden z neschopnějších generálů zemřelého krále dokázal vypořádat s rozkladem armády a podařilo se mu několikrát ohrozit jak dědičné habsburské země, tak i císaře samotného (např. obležením Řezna roku 1641).^{18]} Matyáš Gallas musel kromě zklidnění vypjaté situace po Valdštejnově smrti zajistit nový kvalitní důstojnický sbor a zároveň ještě téhož roku čelit náhlému vpádu spojených sasko-švédských jednotek do severozápadních Čech. Ani další počínání Matyáše Gallase nebývá nahlíženo jako úspěšné.^{19]} Za připomenutí stojí jeho liknavé tažení do Holštýnska během tzv. Torstenssonkrieg o Öresund v oblasti Malmö (které až do roku 1658 podléhalo dánské koruně). V literatuře a dobových zdrojích tak můžeme vidět diametrální odlišnost soupeřících stran co do vrchního velení a co se týče schopnosti koordinace větších operačních celků.

Při zkoumání militárních aspektů není důležitá jen znalost obecných dějů a procesů.^{20]} Obraz každodennosti ve válečných letech přináší také prameny

z okresu wojny trzydziestoletniej (1618–1648), in: Maciej Franz (ed.), *Ekonomia a wojna. Studia i szkice*, Toruń 2011, s. 152–193.

16] Ty se pohybovaly ve výši až půl milionu říšských tolarů. Srov. Klaus-Richard BÖHME, *Geld für schwedischen Armeen nach 1640*, in: *Scandia* 33/1, 1967, s. 54–95.

17] Mirkka LAPPALAINEN, *Det Nordiska Lejonet. Gustav II Adolf och Finland 1611–1632*, Stockholm 2016. Finsku samotnému navíc pomohlo rozvinutí obchodních sítí mezi městy Tornio (šv. Torneå), Uusikaupunki (šv. Nystad) nebo Turku (šv. Åbo). Srov. tamtéž, s. 249–250.

18] Peter H. WILSON, *Wojna Trzydziestoletnia 1618–1648. Tragedia Europy*, Oświęcim 2017, s. 557f.

19] Někdy bývá nazýván také jako "kazivoj". Na pravou míru Gallasovy schopnosti uvedl Robert REBITSCH, *Matyáš Gallas (1588–1647). Císařský generál a Valdštejnův "dědic"*, Praha 2013.

20] Pro historické vedlejší země Koruny české již vznikly publikace se zaměřením na sledování militárních aspektů. Metodikou patří mezi podstatná díla polské historiografie věnující se třicetileté válce. Zejm. Jerzy MAROŃ, *Wojna trzydziestoletnia na Śląsku. Aspekty militarne*, Wrocław – Racibórz 2008; Łukasz TEKIELA, *Wojna trzydziestoletnia na Górnych Łużycach. Aspekty*

jinak spíše přehlížené a využívané často jen pro svůj na první pohled nezáživný obsah v podobě čísel a krátkých notiček.^{21]} Přestože je doba třicetileté války brána jako tzv. předstatistické období, je využití pramenů hospodářské povahy, tedy nejrůznějších registrů vydání a příjmů, urbářů a jinak poněkud monotónních hlášení o dodávkách proviantu, důležité pro vytvoření komplexnějšího pohledu na problematiku života v časech války (ale i míru). V době nájemných armád bylo první starostí vojevůdců jejich uživení. Nejpalčivější dobou byla zima, kdy armády zůstaly v nečinnosti koncentrované na jednom místě. Nedocentelnými nocležišti se tak stávala města, která suplovala výdobytek druhé poloviny 17. století – kasárna. Příchod vojska do uzavřené městské komunity zasáhl jak do ekonomiky, tak do sociálních struktur uvnitř i vně městského opevnění.^{22]}

Prostor zemí Koruny české nabízí bezpočet možností k uvedení příkladu chování vojsk ve městě a k následné finančnímu i materiálnímu zatížení měšťanstva.^{23]} Specifickou oblastí pak byly regiony při severozápadní hranici se Saskem. Severozápadní Čechy například posloužily švédské armádě na přelomu let 1645 a 1646 jako dobré zázemí pro reorganizaci po velice náročném obléhání Brna a pokusu o napadení Vídně zakončené vypuknutím dalšího z celé řady morů ve vojsku.^{24]} Úrodná oblast Poohří, chválená již Bohuslavem Balbinem, představovala hned od začátku třicetileté války dobrou možnost pro zajištění vojáků. Aby každý z nich dostal přesnou dávku potravin k přežití, vznikaly už v této době nařízení o ideálních porcích pro jednotlivce.^{25]} Pro podrobnou evidenci se ve městech sepisovaly rejstříky vydání, které bývají dodnes často dochovány v mnoha městských archívech. Z nich známe konkrétní zatížení města, které velice často znamenalo hlavní důvod hlubokého zadlužení. Nepřekvapí pak, že mezi nejzadluženějšími městy v Čechách po třicetileté válce nacházíme

militarne, Racibórz 2010.

21] Nutno podotknout, že již na počátku 20. století někteří regionální historici s těmito prameny pracovali. Ve sledované oblasti severozápadních Čech tak například již v roce 1915 teplický farář Karl Karafiat zpracoval městské účetní knihy se zaměřením na válečné výdaje. Karl KARAFIAT, *Einige kultur-historische Daten aus Teplitz zur Zeit des 30 jährigen Krieges*, Tätigkeits-Bericht der Museums-Gesellschaft in Teplitz-Schönau für das Verwaltungsjahr 1914–1915, Töplitz-Schönau 1915, s. 59–49. Karafiat vycházel z purkmistrovských register dnes uložených ve Státním oblastním archívu v Teplicích: VOKA Teplice, AM Teplice, inv. č. 48 a 49.

22] Domáci, ale především zahraniční (německou a rakouskou) literaturu, k tématu "válka a město" před časem utřídil Jan KILIÁN, *Města, třicetiletá válka a středoevropská historiografie uplynulého čtvrtstoletí*, in: *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí* (= Documenta Pragensia XXXII/2), Praha 2013, s. 125–137.

23] Velice podrobná jsou i některá hlášení uveřejněná v rámci edic *Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia, Tom II–VII*, Prag 1972–1981 a Václav LÍVA (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války III–VIII*, Praha 1951–1957 (dále jen *Prameny*).

24] Peter ENGLUND, *Nepokojná léta*, Praha 2000, s. 402.

25] *Prameny V.*, s. 369. Například nařízení od Ferdinanda III. z roku 1635: Podle předepsaného vyživování z května roku 1635 zahrnovala jedna denní porce 1 a ½ libry chleba, máz vína (případně 2 mázy piva) a pokud není maso, má být nahrazeno 20 kr. týdně.

například i Most, který s takřka třemi miliony zlatých dluhů obsadil pomyslnou první příčku.^{26]}

Města se stala nedílnou součástí válečné logistiky 17. století. Nejednalo se pouze o úděl ve vydržování oddílů – oblast jejich působnosti zahrnovala též údržbu silnic a cest, v případě přítomnosti aktivní pevnosti i její zásobení a údržbu.^{27]} Pro země Koruny české bylo toto období mimo jiné zásadní v centrálně řízeném budování moderního typu městského opevnění. A tím i vytváření logické obranné linie založené na obraně suchozemských a zejména říčních tras.^{28]} Výsadní postavení řeky Labe umožňující svému vládci spolehlivou a rychlou dopravu i těžkých předmětů (např. obléhací děla, zásoby střeliva...) od Severního moře přes Hamburk, Dolní Sasko, Sasko-Anhaltsko, Sasko až do středních Čech a dále po Vltavě až k Českým Budějovicím a zemským hranicím s Rakousy, si uvědomoval nejened vojevůdce.^{29]} Jinak velmi úrodná oblast Polabí se tak stávala cílem vojenských jednotek, což v kombinaci s tehdejšími nepříznivými podnebnými podmínkami (malá doba ledová) znamenalo kolaps zásobení.^{30]} Zpráva Oldřicha Sezimy Skuhrovského ze Skuhrova z roku 1651 o zadluženosti českých měst tak staví některá severo-západočeská hospodářská centra, jako Chomutov, již zmiňovaný Most anebo Litoměřice, mezi vůbec nejpoškozenější v Českém království. Trvalo několik generací, než jejich populace opět dosáhla předbělohorských poměrů.^{31]}

Studium militárních aspektů tedy můžeme charakterizovat jako sledování na první pohled neviditelného pozadí bojeschopnosti armád zahrnující takřka

26] Josef POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970, s. 223. Samotná švédská posádka hradu Most si vyžádala ještě po uzavření vestfálského míru přes 3 tisíce zlatých. Srov. SOKA Most, AM Most, inv. č. 1683, Soupis škod a nákladů města, karton 13, fol. 1v. List z 23. ledna 1649. Důvodem takové zadluženosti města byla právě jeho strategicky výhodná polize na úpatí Krušných hor v úrodné oblasti spolu s nedalekými Louny.

27] Pro případ severozápadních Čech např. Lukáš SLÁMA, *Moderní bastionová pevnost Doubravská hora ve světle událostí třicetileté války*, Monumentorum Custos 2017, Ústí nad Labem 2018, s. 57–63.

28] Jedna z řek, která skutečně tvořila obrannou linii včetně pevnůstek, byla Odra. Srov. Grzegorz PODRUCZNY, *Militarna rola rzeki Odry w okresie nowożytnym, ze szczególnym uwzględnieniem odcinka między Głogowem a Wrocławiem*, Odra – warunki naturalne rzeki i jej kształtowanie przez człowieka (= Kronika Łęgow Odrzańskich 3), Prochowice 2015, s. 35–46.

29] Johan Banér dokonce prosazoval vznik tzv. Labské pevnosti pro volný pohyb švédských jednotek skrze takřka polovinu světadílu. Srov. Jiří HOFFMAN, *Banérova korespondence jako pramen k válečným událostem let 1639 a 1640*, in: Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16.–19. století, Pardubice 2011, s. 53–66.

30] O nepřízni počasí, neúrodách a dalších ranách se zmiňuje ve své kronice farář ze Scheibenbergu Christian Lehmann. Srov. Christian LEHMANN, *Die Kriegschronik. Sachsen mit Erzgebirge*, Scheibenberg 1998. Pohnutá svědectví přinesl také krupský měšťan Michel Stüeler. Srov. Jan KILIÁN (ed.), *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, Dolní Břežany–Teplce 2013. Podstatné příspěvky k dějinám podnebí a jeho vztahu k lidským dějinám přinesli Goffrey PARKER, *Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century*, Yale 2014 a Wolfgang BEHRINGER, *Kulturní dějiny klimatu*, Praha 2010.

31] J. POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, s. 223.

vše od hospodářského zázemí po schůdnost cest. V době nájemných armád je to především studium ekonomických procesů na zemské, krajské a regionální úrovni. Fernand Braudel v Dějinách Středozevního moře napsal: „...bylo potřeba mnoha měsíců, aby v Lyonu seskupil nájemné žoldnéře a oddíly, jen proto, aby jednoho krásného dne král Francie „nečekaně překročil hory“.^{32]} Tím obrazně popsal již zlidovělé rčení Raimonda Montecuccolih o potřebě *peněz, peněz a zase peněz k vedení konfliktu*. Záměrům této práce pravděpodobně nejlépe odpovídá tvrzení maďarského historika Gézy Perjése, který v metodické části své již klasické knihy uvádí: „Disponujeme-li dostatečným množstvím zdrojů, můžeme vytvořit model války s velkou přesností pro každé období a nastavit tak parametry válečných akcí... Známe-li tempo přemísťování pěchoty, jízdy a artilerie, můžeme vyznačit vzdálenost, kterou je schopno vojsko překonat během jednoho nebo více dní...“.^{33]} Hledět si vnitřní logistiky armády radil svému vladaři i Niccoló Machiavelli: „Proto nikdy nesmí zapomínat na výcvik a v míru o něj musí dbát ještě daleko víc než za války [...] Kromě toho se musí seznamovat s krajinou, poznávat její charakter, všimnout si, kde se týčí vrchy, kde končí údolí, jak rozlehlé jsou roviny, musí se seznamovat s toky řek [...]. vždycky si ví rady: jak na nepřítele, kde ubytovat vojsko, kam směřovat jeho pochod, jak řídit bitvu nebo obléhat pevnost.“^{34]} Chceme-li tedy lépe porozumět válečnému umění raného novověku, musíme lépe poznat hybné síly armád spočívající v logistické schopnosti raně novověkého centralistického státu.

Obraz třicetileté války bychom si neměli představovat jako nějakou totální světovou válku 20. století, ačkoliv se jednalo o celoevropský konflikt s rabujícími žoldnéři, s pustými spáleništi, s válečnými kontribucemi, s bitevními jatkami, se záplavami konfiskací a s epidemickými onemocněními. Zvláštnostmi a podivnostmi této války byly klamné cifry, vykazující mrtvé duše vojáků, vypálené domy, padlé vojáky, zemřelé obyvatele měst, městeček a vesnic, nebo jiná čísla, která měla zmírnit výpalné a finanční náklady, vyvolat zdání vítězné bitvy a v neposlední řadě vyvolat soucit s postiženými. Neměli bychom si myslet, že konflikt trval přesně celých třicet let se souvislými frontami a stejnými soupeři. Třicetiletá válka, jak je vedena v análech především německého dějepisce, tvořila souvislý celek ani místní, ani časový. Nebyla řízena centrálně z žádného vojenského či diplomatického štábu, ani nebyla plánována žádnou ústřední komisí, ale naopak se rozpadala v několik lokálních střetnutí a samostatných vojenských kampaní. Nevytvářely se žádné strnulé, ani pohyblivé fronty.^{35]}

32] Fernand BRAUDEL, *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II. Tom II.*, Gdańsk 1977, s. 196.

33] Géza PERJÉS, *Upadek średniowiecznego królestwa Węgier: Mohacz 1526 – Buda 1541*, Oświęcim 2014, s. 25–26.

34] Niccoló MACHIAVELLI, *Vladař*, Praha 2009, s. 108–109.

35] Na tyto jevy již upozorňoval ve zcela zásadním učebním textu Josef VÁLKA, *Česká společnost*

Není nutné obšírně a podrobně vysvětlovat, proč má studium dlouholetého ozbrojeného konfliktu, jemuž jsme si zvykli říkat třicetiletá válka, takový význam a proč je užitečné si dramatické události 17. století stále připomínat a jednotlivá témata analyzovat. Je zcela zřejmé, že celá škála úkolů, která vyžaduje nový a komplexnější pohled na období třicetileté války, klade požadavky i na jiná řešení mnohých historických otázek a problémů. Jedním z jejich možných řešení je dlouhodobý program výzkumu militárních aspektů, a to jak na základě archivního průzkumu, tak odborného studia starých tisků, ikonografického materiálu, rukopisů, map a plánů; v neposlední řadě je pak nutno mnohé výsledky komparovat s archeologickými výzkumy a nálezy.^{36]} Je uvedená argumentace správná? Autoři těchto řádků se domnívají, že ano, neboť přes příznivou pramennou situaci je jen malá část archivního materiálu vydána edičně tiskem a kriticky zpracována, a tudíž zůstává řada témat nadále výzvou novým generacím historiků a historiček.

The Thirty Years' War and militarian aspects in the perspective of research

Summary

There are many ways, how to look at the age of the Thirty Years' War. After all, the military aspect remains still most important. Studying of a military history is often accompanied with unprofessionalization and marginalization of the topic. Publications, focused on modern conflicts, are often based on a comparison of technical parameters and technologies, rather than to understand the details behind the scenes of the topic. Contemporary Czech historiography rather avoids responsible research of the military logistics. Conversely, the foreign examples presented in this study are mainly based on structural views into the issues of early modern warfare and its reflection in historical society and the rise of absolutist states. The authors believe that for the 17th century the army was a primary issue in the everyday administration of the provinces and as such had wider connotations in the transformations of European society.

v 15.–18. století II: Bělohorská doba. *Společnost a kultura „manýrismu“*, Brno – Praha 1983, s. 48–74.

36] Naši úvahy o militárních aspektech v období velkého třicetiletého konfliktu lze shrnout do několika tematických výzkumných okruhů: geografický prostor; přírodní překážky; dopravní síť; fortifikace, opevnění městských hradeb; finanční potenciál regionu, měst, velkostatků; hustota obyvatelstva regionu a jeho ekonomický potenciál; strategická a operační úloha regionu; obrana země a její zajištění, zemská hotovost, městská hotovost; region jako zprostředkující most mezi válečným územím a zázemím; region jako předpolí vojenských ohnisek; válečná kolbiště, frontové linie; region jako operační základna; region jako druhořadá operační základna, zálohy; region v obklíčení, obležení měst, vojenské diverze; centrum a periferie; odraz válečných událostí v kultuře a umění; státní a náboženské aspekty regionu.

